

1930-1940 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE TARIMSAL KOOPERATİFLER ÜZERİNE BİR DENEME

M. Bülent VARLIK (*)

1. İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE KOOPERATİFÇİLİK:

Türkiye kooperatifçiliğinin başlangıcı ondokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar inmektedir. Ancak hemen belirtelim ki, bir-iki örneğin dışında, 1930'lara kadar olan kooperatifçilik hareketleri, belli bir sistem oluşturmanın dışında etkisi az olan girişimlerdir.

Türkiye'de kooperatif hareketinin öncüsü olarak kabul edilen Mithad Paşa'nın çabaları sonucu oluşturulan «Memleket Sandıkları» ilk kooperatifsel kurum olarak sayılmaktadır. 1863 tarihinde bir «tarifname» ile çalışmaya başlayan Memleket Sandıkları, 1867 yılında hazırlanan bir «nizamname» ile biçimlendirilmeye çalışılmıştır. Memleket Sandıklarının sermayesi, köylüden alınan aşar fazlası ve köylülerin gönüllü katılma paylarından meydana gelmiştir. Sandıkların temel amacı kısa vadeli, ucuz kredi temin etmektir. İlk olarak 1863'de Şarköy (Pilot) kasabasında başlayan Memleket Sandıkları uygulaması 20 yıl sürmüş, 1883 yılında aşar vergi-

(*) Asistan, AİTİA, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu.

sinde yapılan değişiklikten sonra «Menafi Sandıkları» dönemi başlamıştır. Uygulaması başarılı olmayan Menafi Sandıkları dönemi 15. Ağustos, 1888 tarihinde Ziraat Bankası'nın kurulması ile sona ermiştir. (1)

Her iki uygulama da genellikle bölgesel düzeyde kalmış ve amaçlarına uygun çalışmalarında bulunamamıştır.

1888'den sonra kooperatifçilik hareketi uzunca bir dönem suskunluk içine girmiştir. Bu suskunluk dönemi 1910'lara kadar sürmüştür. Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Temmuz 1909-1910 dönemini kapsayan yıllık raporunda bölgede bir kaç tüketim kooperatifinin bulunduğu belirtilmektedir. (2) Kooperatifçiliğe ilk ciddi yaklaşım İttihat ve Terakki'den gelmiştir. Kooperatifçiliğe ulusal burjuvazi oluşturmanın yollarından biri olarak bakan İttihat ve Terakki özellikle tüketim kooperatiflerinin kurulmasını desteklemiş, bu arada, küçük burjuva anti-emperyalist niteliğinin bir sonucu olarak Ege bölgesinde tarımsal kooperatiflerin kurulmasını, doğrudan desteğini de katarak sağlamıştır. (3) 1913 yılında Vilayet-

1) *Yüzyıllık Teşkilâtlı Kredi*, ss : 101-121.

2) G. Haupt - P. Dumont; *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler*, s : 88.

3) İttihat ve Terakki'nin 1908'den sonra İstanbul'un Çirçir, Çarşamba, Galata, Çeşmemeydanı, Eyüp, Aksaray semtlerine tüketim kooperatifleri kurduğu bilinmektedir. Buna ilişkin olarak, M. Zeki Sofuoğlu; *Türk Kooperatifçiliğinin Yüzüncü Yılı ve Tarım Kooperatiflerimiz*, s : 109'a bakılabilir.

Ege bölgesinde kooperatifçiliğın gelişmesi oldukça karışık olaylardan sonra olmuştur. Bölgenin incir ve üzüm üretimi genellikle yabancıardan ve levantenlerden oluşan tüccarlar tarafından ihraç edilmektedir. Bu ihracatçılardan 45'i 1911 yılında «Fig Packers» firması adı altında birleşmiş, ve alımlarda oldukça düşük bir tekel fiyatı uygulamaya başlamışlardır. Firmanın örgütlenmesini ABD. «Tikis Brothers» şirketinin Türkiye Temsilcisi olan Aram Hamparsomyan yapmıştır. Fig Packers firmasının kurulmasından sonra, çoğunluğu Türk olan komisyoncular da birleşerek «İncir Anonim Şirketi»ni kurmuşlardır. Birbiri içine geçmiş olan bu iki şirket, malları en düşük fiatla «kapatmış» ve bölge köylülerinin tam bir sefalet içine düşmelerine neden olmuşlardır. Bu iki şirkete karşılık olarak, yine 1911 tarihinde, bir İttihatçı olan Vali Rahmi Bey'in yardımıyla, 6 kişilik bir gurup *Aydın İncir Himaye-i Zırra Anonim Şirketi*'ni oluşturmuşsa da, başarılı olamamıştır. Bu sonuç karşısında üreticiler doğrudan doğruya

ler İdaresi Kanunu'na «Zirai Teavün Sandıkları» kurulmasına ilişkin bir madde konulmuştur. Daha sonra Ziraat Bankası kanununa kooperatifçilik ile ilgili hükümler konmuştur. 1918 yılında da «Ticaret-i Berriye Kanunu»na kooperatifçilikle ilgili madde eklenmiştir, (4)

2. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA DURUM :

Cumhuriyet döneminde kooperatifçiliğe ilişkin ilk görüşler İzmir İktisat Kongresi'nde ortaya çıkmıştır. Kongreye ilgili olarak İktisat Vekaleti'nin hazırladığı bir raporda köylülerin tek tek, bağımsız hareket edecekleri yerde, birleşip kooperatif kurmalarının daha doğru olacağı belirtilmektedir. Kongre sonunda benimsenen esaslar arasında Ziraat Bankasının denetimi ve yardımıyla kooperatiflerin biran önce kurulması, konuya ilişkin yayınların yapılması da bulunmaktadır. (5)

Bu çerçevede dahilinde İktisat Vekaleti 1923 yılında bir istihsal, alım ve satım ortaklık kooperatifleri nizamnamesi hazırladı, 97 madde olan nizamnameden yararlanarak 1924'de Ödemiş, 1925'de Hendek ve İzmit, 1926'da Bergama ve Bursa'da tütün kooperatifleri açıldı. 1924 yılında Ticaret-i Berriye Kanununda değişiklikler yapılarak kooperatifçilik ile ilgili hükümler kolaylaştırıldı. (6)

Cumhuriyet döneminde kooperatifçilikle ilgili ilk önemli yasa 21 Nisan 1924 tarihini taşıyan 498 sayılı *İtibari Zirai Birlikleri Kanunu*'dur. 13 maddeden oluşan yasa, Ziraat Bankasının gerekli gö-

İttihat ve Terakki'nin İstanbul merkezine başvurmuşlar, yabancılara karşı kendilerinin korunmalarını istemişlerdir. Başvuru üzerine, İttihat ve Terakki'nin mali desteği alınmış, ve yabancılara karşı, önce üreticiyi. finanse edebilecek bir banka kurulmuştur. 27 Mart 1914'de kurulan *Milli Aydın Bankası*, aynı yıl *Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı*'nı faaliyete geçirmiştir. 1918'de Manisa Bağcılar Bankası'nın kurulmasında da İttihat ve Terakki'nin desteği bulunmaktadır. Konuya ilişkin olarak bkz : Mennan Yiğiter; *Ege'de Kooperatifçiliğin Doğuşu*, ss : 87-88.

4) Nurettin Hazar; *Kooperatifçilik Tarihi*, ss : 242-258

5) G. Ökçün; *Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir*, s : 72, 396.

6) Y. Saim Atasagun; *Türkiye'de Zirai Kredi Kooperatifleri, 1929-1939*, ss : 2-3.

Nurettin Hazar; *Kooperatifçilik Tarihi*, s : 258.

receği yerlerde, üreticilerin çoğunluğunun benimsemesi ve Ziraat Vekaletinin onayı ile kooperatif açılabilceğini belirtmektedir. Kurulacak kooperatifler sadece kredi işleri ile uğraşmayacak, ayrıca alım ve satım da yapabilecektir. Yasa, kooperatifler üzerinde Ziraat Bankasının kesin bir denetimini getirmektedir. Kooperatiflere, resim, vergi ve harçlarda önemli ayrıcalıklar tanıyan bu yasa zorlayıcı hükümler de taşımaktadır. Yasaya göre, kooperatif bulunan bir yerde kooperatife üye olmayanlar Ziraat Bankası kredilerinden yararlanamazlar. Bu yasa gereğince 1926 yılında 58 maddelik bir nizamname çıkarılmıştır. Ancak, yasadaki bazı aksaklıklar nedeni ile amaçlanan kooperatif birlikleri gerçekleştirilememiştir.

1926 tarihinde hazırlanan Ticaret Kanunu'nun 477-500 maddeleri kooperatiflere ilişkindir. Bu yasadan yararlanarak 1929 yılına kadar Ege ve Karadeniz Bölgelerine 10 kadar kooperatif kurulmuştur. Bunların önemli bir bölümü tütün üreticilerinin kurduğu kooperatiflerdir. (7)

Bilindiği gibi, 1920 sonrası öncelikle ticaret sermayesine önem verildiği bir dönemdir. Genç devletin mali olanakları öncelikle ticaret sermayesinin kullanımına bırakılmaktadır. Bu durumu Ziraat Vekaleti için 9. Teşrinisani 1925 tarihini taşıyan bir rapor hazırlayan Schmidt adlı uzman şöyle açıklamaktadır:

«...Memleketin dolaştığım her tarafında itibar bulmak müşkülâtından şikayet olunmuştur. Zannolunduğuna nazaran Ziraat Bankası elinden geldiği kadar ticarethanelere itibar açmakta ve çiftçilere pek az ve güçlkle para vermektedir. Bana söylenildiğine nazaran çiftçilerin parası ile tesis olunmuş olan Ziraat Bankasının, ticarethanelere para vermek suretiyle kâr yolunu tutmasından evvel zürraa yardım etmesi lazımdır. Bir zürra % 30 faizle sarraflardan para aldığı takdirde birkaç sene sonra mahvolacağı tabidir. Çünkü, en iyi ziraat bile bu kadar kâr temin edemez. Hatta Ziraat Bankası tarafından talep olunan % 9 faiz ve % 3 komisyon ki, ceman % 12 senevi faiz bile köylü için çok galidir.» (8)

7) Y. S. Atasagun; *Türkiye'de Ziraî Kredi Kooperatifleri 1929 - 1939*, ss : 8-9, 28.

8) Y. S. Atasagun; *Türkiye'de Ziraî Borçlanma ve Ziraî Kredi Politikası*, s : 108.

3. 1929 ZİRAİ KREDİ KOOPERATİFLERİ YASASI :

Devletin doğrudan bir işletmeci olarak ekonomiye müdahalesi dönemine girilirken, tarım kesimine ilişkin olarak da bazı yasalar çıkarılmıştır. Bu yasaların ilki 28 Mayıs 1929 tarih ve 1470 sayılı Ziraî Kredi Kooperatifleri yasasıdır. Tamamı 24 madde olan bu yasayı incelemeden önce, yasanın çıkarılmasını zorunlu kılan olguları ele almak yararlı olacaktır.

Yönetim, sanayie yönelmeyi planlamaktadır. Burada tarımsal kesimin ikili bir işlevi bulunmaktadır. Tarım, öncelikle sanayie hammadde sağlayacak bir konumdadır. Bu nedenle tarımsal üretimin düzenli olması gereklidir. Bunun uzantısı ise, ikinci işlevi ortaya koymakta. Sanayide üretilen malların tüketilmesi gerekmektedir. Tüketici kesimin çok önemli bir bölümü kırsal kesimdedir. Bunun içinde, kırsal kesimdekilerin belirli bir tüketim eğilimi içinde bulunmaları gerekir. Bu tüketim eğilimi, tarımsal ürünlerden fazla gelir sağlandığı takdirde olabilir. Bu nedenle de kırsal kesimin desteklenmesi gerekmektedir. Belirtilenler, olayın ekonomik boyutu. Konunun bir de sosyal siyasete ilişkin yanı var. Burada en genel şekliyle sosyal siyasetin tanımına bakmak gereklidir. Bilindiği gibi, sosyal siyaset, iktisaden zayıf durumda bulunanların, korunmaya gereksinim duyanların gözetilmesidir. Bu, aynı zamanda sosyal sınıf çatışmalarının da asgari düzeye indirilmesi için çaba harcanması çatışmaların hiç değilse bir süre için geciktirilmesi yolunda önlemler alınmasıdır. İşte, 1929 yılında kredi işlerini düzenleyen bir kooperatifçilik yasasının, çıkarılmasının nedenlerinden biri de budur. Kanunun bir de mali yanı bulunmakta. Tarımdan aynı olarak alınan vergilerin nakdi vergi haline dönüştürülmesi devlet gelirlerini önemli ölçüde azaltmıştır. Aşar, arazi ve ağnam vergilerinin 1924'de genel gelirler içinde % 27 olan payı 1926'da % 8'e, 1928'de % 9'a ve 1929'da % 10'a düşmüştür. (9) Vergi gelirlerinin artırılması için kırsal kesime ilişkin bir düzenlemeye gidilmesi gerekmektedir.

9) Ş. Süreyya Aydemir; *Ziraî Vergilerimiz*, s : 1913

Aydemir konuya ilişkin olarak şunları da yazmaktadır : «Türk iktisadiyatının mukadderatı, Türk köylüsünün 'nakdi tediye' kabiliyetine bağlıdır. Türk köylüsünün nakdi tediye kabiliyeti de, pazara çıkardığı emtianın fiat seyrine, yani satım kabiliyetine bağlıdır. Köylünün satım kabiliyeti de, yalnız kendi ihtiyacı için değil, ihtiyacından fazla bir şey istihsal ve pazara bir şey sevkedebilmesine bağlıdır.»

Ülkedeki köylü 'ailelerin 450 bini topraksızdır. Özellikle 1928 yılında görülen kuraklık köylülüğün ekonomik gücünü önemli ölçüde yitirmesine neden olmuştur. Kuraklık üzerine bir rapor hazırlayan Şükrü Kaya, köylünün durumunun çok kötü olduğunu belirtmekte, hayvan varlığının önemli bir bölümünün yok olduğunu kaydetmektedir. Yine aynı raporda köylülerin köylerini terketmekte oldukları belirtilmektedir. (10)

Belirtilen zorunluluklar neticesinde hazırlanan tarımsal kredi kooperatifleri yasasının gerekçesinde şöyle denmekte:

«...Zirai istihsalatı için çiftçi herkesden ziyade krediye muhtaçtır. Büyük itibar müesseseleri maddi ve sağlam, aynı zamanda nakde her zaman kabili tahvil olan menkul ve gayri menkul teminat mukabilinde iş yaparlar. Bu müesseselerin müstakrizlerin şahsi evsaf ve kabiliyetlerine ve istihsal kudretlerine istinaden yaptıkları muamele pek azdır. Çiftçi sınıfının büyük bir ekseriyeti ise muhtaç olduğu kredinin istihsalı için kafi derecede bir banka teminatı irae edemeyecek vaziyettedir. İtibarı zirainin tam ve hakiki surette taazzuv etmediği devirlerde murabahacılık çiftçinin istihsal kudretini ve dolayısıyla memleketin iktisadi bünyesini kemiren müthiş bir illet olmuştur. Memleketimizin yalnız ücra köşelerinin değil belki en feyyaz ve mamur istihsal mıntıklarının dahi az çok bu illetin tahribatından müteessir bir manzara arzettiğine esefle şahit olmaktadır. Murabahanın faaliyet sahası dahilindeki yerlerde para kirasının vasıl olduğu fahiş seviye zürrain istihsal hayatını akamete ve felce uğratacak en korkunç amildir... Binaenaleyh itibarı zirainin tensiki ne kadar ehemmiyetli bir mesele ise tevzi olunacak kredinin çiftçiye istihsal kabiliyeti verecek zirai işlerde kullanılıp kullanılmadığını yakından takip ve murakabesi aynı derecede hayati ehemmiyeti haizdir. İtibar müessesesinden uzak bir yerde yaşayan bir köylünün vaziyetini ve istihsal ettiği krediyi müzmir bir tarzda istimal edip etmediğini daima bir murakabe altında bulundurmak en sıkı bir banka disiplininin bile temin edemeyeceği müşkül bir iş olduğuna şüphe yoktur. Bu sahadaki en müessir murakabe çiftçinin vaziyet

10) Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın hazırladığı rapordan aktaran İsmail Hüsrev; *Köyün Hangi Tip Kooperatife İhtiyacı Var?* s : 1969.

ve faaliyeti ile yakından alakadar olan mahalli bir teşekkül ile başarılabilir.» (11)

Tamamı 24 madde olan 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri yasası 28 Mayıs 1929 günü Meclisten görüşmesiz olarak geçip kesinlik kazanmıştır. Yasanın hükümleri şöyle özetlenebilir:

1. Kooperatif kurulacak yerlerin en az 100 haneye ve 500 nüfusa sahip olması gerekmektedir. Kooperatiflerin üye sayısı köylerde 30'dan, kasaba ve şehirlerde 60'dan az olamaz.

2. Kooperatif oluşturulması için Ziraat Bankasının ve İktisat Vekaletinin onayı gereklidir.

3. Kooperatiflerin kurulması, çalışması, üyelerin hakları ve diğer konuları içeren esas mukavelename Ziraat Bankası tarafından hazırlanacaktır.

4. Ortaklar ürünlerini kooperatif haricine izin almaksızın satamazlar.

5. İhraç edilen veya beş seneden önce kooperatiften ayrılanların kooperatifte hiç bir hakkı yoktur. Beş sene sonunda üyelikten ayrılanlar sadece ödedikleri hisse miktarını geri alabilir.

6. Kooperatifler sadece Ziraat Bankasından kredi alabilir.

7. Ziraat Bankası gerekli gördüğü durumlarda kooperatifleri istediği gibi denetleyebilir. (Yasanın sadece yukarıdaki hükmünü belirleyen 9. maddesi görüşmelere neden olmuştur. Antep mebusu Ahmet Remzi Bey, Ziraat Bankasının bağımsız bir kuruluş olduğunu, böyle bir görevin neden verildiğini sormuş, buna karşılık Konya milletvekili Musa Kazım Bey, «Ziraat Bankası zirai kooperatiflerin ana bankasıdır. Krediyi verecek odur... Bu gibi mahalli teşekküllerin inkişaflarına kadar Hükümetçe bir velayete ve vesayete istinat etmeleri bu kanunun istihfaf ettiği bir gayedir... İlk teşekkülde bir himaye zaruridir,» karşılığını vermiş ve madde aynen geçmiştir.)

11) Metinde kullanılan tüm gerekçe, yasa metni ve görüşmeler Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışmalarını yansıtan 1929 ve 1935 yılı Zabıt Ceridelerinden alınmıştır.

8. Ziraat Bankasının kooperatiflere verdiği kredi, kooperatif tarafından, üyelere amele ücretleri, tohumluk, gübre gibi kısa vadeli üretim gereksinimlerinin karşılanması için dağıtılır. Bir ortağa verilecek kredi miktarı köylerde 500, kasaba ve şehirlerde 1.000 lirayı aşamaz. Ancak 300 liradan fazla hissesi olanlar belirtilen miktarın % 50 fazlasını alabilirler.

9. Kredi kooperatiflerinin bulunduğu yerlerdeki Ziraat Bankaları kooperatife üye olmayanlara, aynı amaçlar için kredi açamaz.

10. Doğal afetlerin meydana gelmesi halinde üyelerin borçları bir seneyi aşmamak üzere ertelenebilir.

11. Kooperatifler bazı resim, harç ve vergilerden bağıstıktır.

4. DÜŞÜN ALANINDAKİ MÜCADELELER :

1470 sayılı yasanın çıkmasından sonraki dönem, aydınlar arasında kooperatifçiliğe ilişkin olarak sürekli tartışmaların yapıldığı bir süreçtir. Bir yanda dünya bunalımının ulaştığı boyutlar, öte yanda devletin işletmeci olarak ekonomiye doğrudan müdahaleleri, kooperatifçilik üzerindeki tartışmaları çok değişik düzeylere götürmüştür. «İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kütle» yanlılarından «faşist» İtalya benzeri olma özleminde olanlara kadar pek çok «aydın» kooperatifçiliği bir çıkış yolu olarak görme eğilimindedir bu yıllarda. Öyleki, bir ara birbiriyle çatışan üç ayrı kooperatifçilik dergisi bile yayınlanmıştır.

Tartışmaların içinde en çok yer alanlardan, İstanbul Üniversitesi müderrislerinden Suphi Nuri İleri neredeyse kendisini kooperatifçilik ile özdeşleştirmiştir. Bunu yaparken de kooperatifleri fetişleştirmiştir. İleri, kooperatifleri, sistemin toplumsal yeniden üretim sürecinde en etkin araç olarak görmektedir. Ama bu düşünceler faşist bir eğilim de taşımakta, kooperatifçilikle başlayan yolun sonunda kooperatif devlet bulunmaktadır. 1932 yılında Türk İktisatçılar Cemiyeti'nde verdiği «Devletçilik ve Kooperatifçilik» konulu konferansında Suphi Nuri şöyle konuşmaktadır:

«Devletçilik demek, devletin vazifelerini, selahiyetlerini, rolünü her geçen gün büyütmesi, genişletmesi demektir... İktisat sahasında fertleri başıboş bırakmamak, büyük zenginliklere, fahiş ihtikarlara, iskandallara meydan vermemek demektir...

Devlet herkesin menfaati namına iktisadı pek ala idare edebilir. Tabii ona göre teşkilata malik olarak şartile.» (12)

Bu teşkilâtın ne olduğunu Suphi Nuri hem yukarıdaki konferansında, hem de yine o günlerde yayınlanıp daha sonra yeni baskıları yapılan bir başka çalışmasında şöyle açıklamaktadır:

«Bugünkü siyasi devlet bir de iktisadi şube açsın. Yeni bir teşkilât, yeni bir zihniyet, yeni bir ihtisas ile işe başlasın. Bu iktisadi şubenin gayesi, esası, usulü kooperativcilik, Türk kooperatifçiliği, yukarıdan aşağıya bir kooperatifçiliktir. Her Türk kooperatifçi olacak, her kooperatif devletin bir şubesi olacak. Devlet istihsal ve istihlaki bu ihtisas şubeleri vasıtası ile idare edecektir.» (13)

Suphi Nuri'ye göre, «iflas ettirilmiş» liberalliğin ve «mahkum edilmiş» kapitalizmin yerine konacak en iyi sistem «kooperatiflerle idare edilecek bir devlet»tir! «Türklerin ruhuna en uygun meslek» olan kooperatifçilik, Türkiye gibi özgül koşulları bulunan bir ülke için daha da önemlidir. Çünkü Türkiye'de nüfusun «onsekizde biri burjuva, biri işçi ve onaltısı köylüdür.» Sınıf ayrılıkları tam olarak biçimlenmemiştir. Liberalizmi ve kapitalizmi uygulayıp, sınıflararası ayrımları keskinleştirmeye gerek yoktur. Kooperatifçilik bunun için biçilmiş bir kaftandır. Ama bunun «milli» olması gerekir. Eğer kooperatifçiliği «Türkleştirir» sek başarılı oluruz. O halde yapılacak iş nedir?

«...Yalnız mevcut siyasi devletimize bir başka gaye daha ilave ederek siyasi ve iktisadi bir *Türk Cumhuriyeti* istiyorum. Bu siyasi ve iktisadi devletin tabii zihniyeti bu günkü gibi sırf siyasi olmayacaktır. Daha ziyade iktisat işlerine meşgul olunacaktır. İtalya'nın (korporasyonlar) teşkilatı gibi bizimde patronlarımız ve işçilerimiz devletin yanında toplanacak, istihsal ve istihlak, mübadele ve nakliyat işleri, borsalar, piyasalar, ithalat ve ihracat hasılı beynelmilel münasebetler iktisadi bir zihniyet, bir mesuliyet ve bir ihtisas ile münhasıran alakadar şubeler tarafından idare ve tanzim edilecektir. Yani mevcut devlet binasına bir kat daha çıkmak,» (14)

12) Suphi Nuri (İleri); *Devletçilik ve Kooperatifçilik*, s : 7.

13) Suphi Nuri (İleri); *Devletçilik ve Kooperatifçilik*, ss : 18-19

14) Suphi Nuri (İleri); *Devletçilik ve Kooperatifçilik*, s : 19.

Bir yanda *Türkleşmiş* bir kooperatif, öte yanda İtalyan sistemi! Ama ne önemi var, önemli olan kooperatiftir. Çünkü, «*Kooperatif tam anlamıyla yeni bir din ve imandır*» (15) ve hepsinden önemlisi, tek kelime ile,

«...*Kooperatif demek devlet demektir.*» (16)

Kooperatifçilik «davası»nın önderlerinden biri de İsmail Hüsrev Tökin. Sonradan «Kadro» hareketi içinde de yer alan Tökin, 8. Temmuz 1929 tarihli *Halk Dergisi*'nin 22 sayısında kooperatiflerin, köylüleri tüccarlara karşı koruyabilecek örgütlerden biri olduğunu söylemekte, köylülerin sadece kredi kooperatifi değil imalat kooperatifleri de kurmalarını istemektedir. (17) Tökin bir başka yazısında, dünya ekonomik bunalımının gelişmeler gösterdiğini, bunun sonucu olarak özellikle köylülerin sıkıntı içine düştüğünü belirtmekte, kurtuluşun ancak kooperatifler sayesinde olacağını söylemektedir. Öyleki, kooperatifler dünya ekonomisini bile düzenleyici rol oynayabileceklerdir. Şöyle diyor İsmail Hüsrev,

«...Köylü kooperatifler sayesinde, mahalli ve milli piyasalarda hatta cihan pazarlarında mutasavvıtların kesesine akan kârı kendi cebine koyarak köyde sermayenin terakkümüne ve dolayısıyla köy iktisadiyatının inkişafına ve kendi işira kuvvetinin yükselmesine hizmet eder. Binaenaleyh memleketi sarısan zirai buhran karşısında milli-iktisadi şiarımız *Türk köyünün tamamen kooperatifleşmesi olacaktır.*» (18)

İsmail Hüsrev, çok-işlevli kooperatifleri savunmaktadır. Yani, kooperatifler sadece kredi işleriyle değil, fakat aynı zamanda üretim, tüketim, satış, pazarlama işleriyle de uğraşmalıdır. Üreticileri çok yakından takip ederek işlerini sık sık denetlemelidir. (19)

Ziraat Bankası yetkililerinden Cevdet Nasuhi Savran'da, kooperatifçilik üzerine tezler ileri sürenlerden birisidir. Yurtdışında

15) Suphi Nuri (İleri); *Kooperativler (Kooperatifler)*, s : 8.

16) Suphi Nuri (İleri); *Devletçilik ve Kooperatifçilik*, s : 19.

17) İsmail Hüsrev; *İmal Kooperatifleri'nden aktaran Milliyet 40 Yıl Önceki Dünya*, 2. Kasım. 1972.

18) İsmail Hüsrev (Tökin); *Köy Kooperatifleri ve İktisadi Roller*, s : 6.

19) İsmail Hüsrev (Tökin); *Köyün Hangi Tip Kooperatife İhtiyacı Var?*, ss : 1968-1981.

kooperatifçilik eğitimi görmüş olan C. N. Savran, konuya ilişkin çalışmalarının bir bölümünü kitap halinde toplamıştır. Savran, kooperatifçiliği köylülerin kurtuluşu olarak görmektedir. Ona göre, kooperatifçiliğin herkes tarafından savunulması için ilkokullardan itibaren bütün eğitim kurumlarında kooperatifçilik dersi verilmeli, halk bu konuyu iyice öğrenmelidir. (20) Kooperatifçilik sadece iktisadi bir konu değil, aynı zamanda ahlaki, terbiyevi bir olgudur. Kooperatifçilik «partilerdışı» olarak uygulanmalıdır. Ama kooperatifçiliğin kuramsal temellerini Cumhuriyet Halk Fıkrası atmıştır. Fırkanın amaçlarına uygun çalışmak kooperatifçilikle çatışmaz. Fırkanın programında belirtildiği gibi Türkiye halkı ayrı ayrı sınıflar halinde değil, fakat sosyal yaşam içinde işbölümü nedeniyle farklı konumlarda bulunmaktadır. Bunlar arasında birleştiricilik rolü kooperatifler tarafından yerine getirilmektedir. (21)

Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatif müdürü Muhiddin (Bergen), hem kuramıyla, hem eylemiyle kooperatifçilik hareketinin içindedir. Bir yandan müdürlük yapmakta, bir yandan *Türk Kooperatifçisi* dergisini tek başına çıkarmaktadır. Charles Gide'in etkisi altındadır. Suphi Nuri'nin «devletin kooperatifleşmesi» fikrine karşı, «kooperatifin devletleşmesi» düşüncesini savunmaktadır. Bunun şöyle açıklıyor:

«...Teşkilat, teşkilat, teşkilat... Müstahsile para vermek, mal vermek, şunu, bunu değil, teşkilat vermek, ona kolay iş teşkilatı vücuda getirmenin imkanlarını vermek lazımdır. Teşkilat, işte ferde şuur veren bir makinedir, cemiyetin müşterek şuuru, müşterek vicdanı, müşterek dimağı, müşterek gayret ve hamlesidir. Türkiye'de fabrikaya, yola, paraya, kanuna muhtaç olmazdan evvel, müşterek çalışmaya ve müşterek bir şuura sahip olmaya muhtaç bir kitle vardır. Fabrika şuur yaratmaz, fakat teşkilat fabrika yaratır, para insanlara şuur vermez ve bilakis onları israfa alıştıırır, fakat teşkilat, toprağı altına kalbetmenin çarelerini dahi arıyacak olsa mutlaka bulur.» (22)

20) C. Nasuhi (Savran); *Zirai Kooperatifçiliğimiz*, ss : 1946-1951.

21) C. Nasuhi Savran; *Kooperatifçilik, Kollektifçilik ve Devletçilik Üzerine 9 Yazı*, ss : 7-10, 60-62.

22) Muhittin; *Halk İktisadiyatında Teşkilât İhtiyacı*, ss : 5-6.

Muhiddin Birgen'e göre, Türkiye'de faizciliğe, fiat artışlarına ve yabancı sermaye sömürüsüne karşı koyabilecek tek «teşkilat» kooperatifçiliktir. (23)

1930'lardan sonra yaygın bir devlet işletmeciliğine geçişin nedenleri arasında İtalya'ya duyulan özelemler de yer almaktadır. Suphi Nuri, bunun şövence bir örneğini sunmaktadır. Buna karşılık Halkalı Tohum Islah İstasyonu müdürü Dr. Hacızade Mirza çok daha açık bir şekilde sadece kooperatifler için değil fakat tüm bir tarım örgütlenmesi için «faşizmi» örnek almaktadır. Öz olarak şöyle diyor,

«Meseleyi uzatmayalım: Biz Faşist İtalyasının ziraat teşkilatını az bir tadilatla memleketimizde tatbik etmeyi teklif ediyoruz.» (24)

Verdiğimiz örneklerden anlaşıldığı gibi, dönem boyunca aydınlarımız, kooperatif-devlet ilişkisi ikilisi içinde iki uçta dolaşmışlardır. Bir bölüm, kooperatifçiliğin devlet desteği ile olabileceğini savunurken, bir diğer bölüm, kooperatiflerin devlete yeni bir biçim vereceğini ileri sürmüştür. Her iki tarafın ortak noktası, sınıfsal yapıyı inkar etmeleri ve her sorunun çözümünü kooperatiflerde görmeleridir. (25) Siyasi iktidara sahip güçler arasında küçük burjuva aydınların bulunması, uygulamayı devletin kooperatiflere müdahalesi biçimine dönüştürmüştür.

23) Muhittin; *Ziraatte Kooperatif*, ss : 1952-1967. Muhittin'in Suphi Nuri ile tartışması için bkz :

Muhittin; *Kooperatifçilik ve Devletçilik*, ss : 1-6.

24) Hacızade Mirza; *Ziraat Teşkilâtı*, s : 2030.

25) Kadro adıyla bilinen siyasi akım da kooperatiflerin devlet eliyle düzenlenmesi görüşünü savunmaktadır. Vedat Nedim, savundukları görüşü *devlet kooperatifi* olarak adlandırmakta, bu kavramı şöyle açıklamaktadır : «...Devlet kooperatifi, devletle müstahsilin ortaklığıdır. Devlet kooperatifinde müstahsil, gelirinden ve hatta mülkiyetinden kaybetmez. Bu teşkilâta devlet, istihsal işini millî mikyasta tanzim ve idare eder. Millî menfaatlerin en ileri ve lâayık mümessili olan devletin bu tanzim ve idare işi yanında, müstahsil de, kendi sayıni ve mülkiyetini işe katan bir yaratıcı unsur olarak çalışır. Devlet kooperatifine istihsal işinin millî mikyasta ve en elverişli bir teknikle tanzim edilmesinden doğan yüksek nemalar, bu işe, biri tanzim ve himaye kudretini, diğeri sayıni ve mülkiyetini koyan iki ortak, yani devlet ve müstahsil arasında taksim olunur.»

Vedat Nedim (Tör); *Fındıkta Devlet Kooperatifi*, s : 16.

1470 sayılı yasanın, devlet girişimciliğine başlanılmasından hemen önce çıkarılması bir tesadüf olmasa gerektir. Aslında olayın bir tesadüf olmadığı aşağıda incelemeye başlayacağımız tarım kredi ve tarım satış kooperatifleri yasaları ile de ortaya çıkacaktır. Yasaların ele alınmasından önce 1930-1935 yıllarında köyün ve köylülüğün durumunu kısaca irdelemek faydalı olacaktır.

5, 1930-1935 YILLARINDA TÜRKİYE KÖYÜ VE KÖYLÜLÜĞÜ:

Belirtilen dönemde, köy ve köylülük açısından hemen görülen çarpıcı olgu, tarım ürünü fiyatlarına ilişkindir. Buhrana giriş yıllarından itibaren tarımsal ürün fiyatlarında büyük ölçülerde ve sürekli bir düşüş göze çarpmaktadır. Bir başka deyişle iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine olarak değişmesi gözlemlenmektedir. Dönem üzerine bir araştırma yapan Şevket Raşit Hatipoğlu'nun hesaplarına göre 1 kilogram şeker almak için 1927 yılında 3.74 kilogram buğday satmak durumunda olan köylü, aynı miktar şekeri alabilmek için 1933 yılında 6.60 kilogram buğday satmak zorundadır. Bir metre pazen için 1927'de 2.71 kilogram buğday satan üretici, aynı miktar pazeni 1934 yılında 7.33 kilogram buğdayla alabilmektedir. Buğday dışındaki ürünlerde fiyat düşmeleri daha da fazladır. Bir metre pazen almak için 1927 yılında 2.71 kilogram arpa ya da 4.71 kilogram mısır satmak durumunda olan köylü, aynı miktar malı almak için 1934 yılında 11.00 kilogram arpa veya 11.38 kilogram mısır satmak zorundadır. (26) Çizelge I, 1927-1935 yılları arasında bazı tarım ürünlerindeki fiyat düşüşlerini gösterir niteliktedir.

26) Ş. Raşit Hatipoğlu; *Türkiye'de Ziraî Buhran*, s : 48.

ÇİZELGE I

Bazı Tarım Ürünlerinde Fiyat Düşüşleri

Yıllar	Tütün	Pamuk	Fasulye	Buğday	İncir	Fındık
1927	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1928	70.4	111.2	106.5	113.9	97.4	106.3
1929	55.9	109.4	132.7	106.6	116.9	145.0
1930	59.6	77.9	116.9	45.9	85.6	116.0
1931	41.6	58.5	68.0	27.6	84.6	98.3
1932	33.3	47.4	49.0	33.6	50.8	61.3
1933	—	45.8	38.5	29.2	46.1	63.3
1934	—	54.8	41.2	27.2	38.3	58.7
1935	—	61.6	60.8	27.5	33.8	74.0

Değerler 1927 yılı 100 olarak kabul edilip indeks biçiminde verilmiştir. Tütün Samsun, pamuk ve incir İzmir, fasulye Ankara, buğday Eskişehir ve fındık Giresun fiyatlarını yansıtmaktadır.

Kaynak : Ş. Raşit Hatipoğlu; *Türkiye'de Ziraî Buhran*, ss : 33, 34, 38, 41, 44.

Hemen belirtelim ki, çizelge I'deki indeksler resmi fiyatlar kullanılarak düzenlenmiştir. Gerçekte, pazarda otuzan fiyatlar, resmi fiyatların çok daha altındadır. Özellikle, feodal ilişkilerin sürekliliğini koruduğu yerlerde, ürün fiyatları son derece düşüktür. Fiyat düşmeleri bir başka tarımsal ürün olan hayvan ürünlerinde de görülmektedir. İstanbul borsasında 1927 yılında 100 olan yün fiyatı 1935'de 62.6'ya inmiştir. Tiftikteki düşüş çok daha yüksektir. Aynı borsada, 1927'de 100 olan indeks 1935'de 36.1 olmuştur. (27) Canlı hayvan fiyatlarında da düşüşler vardır. 1927 yılında 8-12 lira arası olan koyun fiyatı 1932 yılında 1.5-2 liraya düşmüştür. Yine aynı dönemde bir ineğin fiyatı 40-60 liradan 20-30 liraya inmiştir. Kısaca söylemek gerekirse, 1927-1935 yılları arasında tarımsal ürünler fiyatlarında % 30-70 arasında bir düşme olmuştur. Bu da, şüphesiz ki, köylünün gerçek gelirini çok büyük ölçüde düşürmüştür, günlük yaşamını bile sürdürmez hale getirmiştir.

27) Ş. Raşit Hatipoğlu; *Türkiye'de Ziraî Buhran*, s : 49.

Eğer bu fiyat düşmeleri, yaklaşık aynı oranlarda sanayi ürünlerinde de görülseydi, köylülerin alım gücünde önemli bir değişim olmazdı. Bir diğer deyişle, iç ticaret hadlerindeki denge bozulmazdı, gerçek gelirden fazla bir değişim olmazdı. Ancak 1927-1935 yıllarında durum, iç ticaret hadlerini önemli ölçüde değiştirecek düzeydedir. Sanayi ürünleri fiyatlarında bazı düşmeler olmuşsa da bunlar % 20'yi pek aşmamıştır. Ayrıca, tesbit edilen değerler kentlerdeki resmi fiyatları yansıtmaktadır. Ulaşım olanaksızlıkları, malların elden ele geçirilmesi, üreticilerin çoğu kere veresiye alışveriş etmeleri nedeniyle doğan farklar gibi nedenlerle, köylünün alım fiyatları resmi fiyatların çok üstüne çıkmıştır. Resmi fiyatların bazı sanayi ürünlerindeki seyri, indeks olarak çizelge II'de görülmektedir.

ÇİZELGE II

Bazı Sanayi Ürünlerinin Fiyat Seyri

Yıllar	Şeker	Tuz	Petrol-1	Petrol-2	Pazen	Yünlü
1927	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1928	93.0	101,4	101.9	100.0	100.0	100.0
1929	87.6	100.0	104.8	105.3	97.1	100.0
1930	88.2	96.8	91.9	105.3	97.1	90.9
1931	77.3	94.6	82.8	105.3	97.1	90.9
1932	81.3	94.6	84.2	105.3	97.1	90.9
1933	79.7	93.6	96.6	110.5	94.3	90.9
1934	80.9	92.4	—	110.5	94.3	90.9
1935	80.5	91.2	—	110.5	91.4	90.9

Değerler 1927 yılı 100 olarak kabul edilip indeks olarak verilmiştir. Şeker, tuz ve yünlü indeksleri İzmir, petrol-1 ve pazen indeksleri İstanbul, petrol-2 indeksi Samsun borsalarındaki fiyatlardan çıkarılmıştır.

Kaynak : Ş. Raşit Hatipoğlu; *Türkiye'de Ziraî Buhran*, ss : 56, 58, 60-61, 63, 65.

Her iki çizelgeden çıkan sonuç sanayi ürünleri fiyatlarının merkezden köye doğru gittikçe artması bir başka deyişle, köylünün ürünü ucuz fiyatla vererek gereksinimlerini yüksek fiyatla karşılamasıdır.

Bunların yanı sıra, fiatların düşmesi başka noktalardan da köylüyü zor duruma sokmuştur. Örneğin, arazi değeri üzerinden alınan arazi vergisinin köylünün geliri içindeki payı sürekli bir artış göstermiştir. Hatipoğlu'nun bulgularına göre, dönümü 30 lira değerinde olan arazisi için 1927 yılında 2.32 kilogram değerinde buğdayı vergi olarak veren köylü, aynı vergiyi 1935 yılında 5.08 kilogram buğday vererek ödeyebilmektedir. Buna benzer olarak hayvanlardan alınan sayım vergisinin (eski adıyla ağnam vergisi) miktarı da sürekli olarak artmıştır. Hayvan başına alınan verginin miktarı belirtilen dönem boyunca yükselmiş, koyunun 200-300 kuruşa satıldığı yıllarda vergi 50 kuruşa çıkmıştır. Sabit miktarda alınan yol vergisinin köylünün geliri içindeki payı da görece olarak artmış, vergiyi ödeyemeyen köylü bedenen çalışmak durumunda kalmıştır. (28) Kısacası, buhran yıllarında köylünün vergi yükümlülükleri azalmamış, tam tersine görece olarak artmıştır.

Bütün dönem boyunca geçerli olan bir örnekle konuyu sonuçlandıralım. Kasım 1930 - mart 1931 arasında üç ay süre ile Atatürk'le Türkiye'yi dolaşan A. Hamdi Başar gözlemlerini şu satırlarla anlatır:

«...Köylülerle dertleşirken hesaplarını tutmaya çalışıyorum. Hadisenin rakamla ifadesi insanı korkutuyor: 360 okka çavdar ekmiş, 44 lira tohum parası vermiş, 3140 okka hasılatı 2 kuruş on paradan satmış; eline 70 lira geçmiş. Halbuki adamcağız, orakçıya 42 lira vermiş; daha 25 lira da masrafı var. Bunlara eklenirse sade masraf 111 lira, hasılat 70 lira. Şimdi bu köylüden ayrıca 12 lira yol vergisi, 15 lira da arazi vergisi isteniyor. 2.5 lira da ev için verecek... İki öküzü var. Bunların çiftini evvelsi seneye 360 liraya almış. Bunları satmaya mecbur; fakat birine 20, öbürüne 30 liradan fazla veren yok... Vergisini ödeyemediği için tarlası, evi barkı satılmış olanların geçirdiği hayat faciaları, onları dinleyenlerin vicdanlarında acı akisler yaptığı halde, konmuş kanunlar ve usullere göre bir şey yapılamıyor. İşte şu köylüden kendisine ait olmayan tarlalarında vergisi isteniyor; onun için öküzü satılıyor... İşte şu köyde vergi için haciz talan biçimini almış. Köylü vergi tahsildarlarından iki gün izin istemiş; şehirde murabahacılardan ayda % 5 faiz-

28) Ş. Raşit Hatipoğlu; *Türkiye'de Ziraat Buhranı*, s : 75-80.

le de para bulamamış. Ziraat müdürü bile «iki çifti olan köylü bir çiftini satmaya mecbur kalıyor» diyor... Ziraat Bankaları köylüye borç para vermiyor; çiftçi eli böğünde banka kapılarında dolaşüyor; tarlasını rehin edecek; herşeyi yapacak ama para bulamıyor... Aynı banka şehirde tüccara kredi açmaktadır. Tüccar bankadan para alıyor ve köylüye o ikraz ediyor... Banka yerine köylünün murabahacıdan, tüccardan para aldığı ve onun esiri gibi çalıştığı da doğru... Tarım ve Kredi Kooperatifleri bile... murabahacı tüccarın eline geçme tehlikesindedir.» (29)

Köyün ve köylülüğün içinde bulunduğu durum, sosyal bir patlamanın hiç değilse ekonomik nedenlerini tam anlamı ile hazırlamıştır. Öte yandan, sanayi için gerekli fon tarım kesiminden yeterince sağlanmış, Birinci Sanayi Planı programlandığı süreden önce gerçekleştirilmiştir. Kemalist rejimin önündeki sorun iki yönlüdür. Bir, sosyal patlamanın önlenmesi veya geciktirilmesi, iki, İkinci Sanayi Planı için yeni fonların yaratılması ve üretilmeye başlayan bazı sanayi ürünlerinin köylere girmesinin hızlandırılması. Tüketici kitlenin yaklaşık % 80'i köylü olduğuna göre, bu kesimin belli bir alım gücüne çıkarılması gereklidir. Kemalistler burada akılcı davranmak zorundadır. İşte bu akılcılığın köye yönelik ilk uygulamalarından biri kooperatiflere ilişkin yeni yasaların çıkarılmasıdır. Çıkan iki yasanın biri tarım kredi kooperatiflerine, diğeri tarım satış kooperatiflerine ilişkindir.

6. TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ VE BİRLİĞİ KANUNU

25 Nisan 1935 tarihinde Bakanlar Kurulunca görüşülüp Meclis'e sevk edilen tarım satış kooperatiflerine ilişkin yasa tasarısı Ekim ayı içinde görüşülmüş ve 2. Kasım 1935 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 26 madde olan yasanın gerekçesinde, tarımsal faaliyetin en önemli yanlarından birinin de pazarlama olduğu, pazarlaması yapılamayan bir üretimin toplumsal olarak yararlı olamayacağı belirtilmektedir. Gerekçe, yasanın amacının köylünün ürünlerini «hakiki beynelmilel fiatlar» ile sa-

29) A. Hamdi Başar; *Atatürk'le Üç Ay*, ss : 43-45, 91-92'den aktaran Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, ss : 142-143.

tabilmesi olduğunu da açıklamaktadır. Yasanın tarımsal tekellere karşı olunduğu belirtilen gerekçesinde şunlar denilmektedir.

«(Yasanın) maksat ve gayesi: Türk müstahsillerinin, yetiştirdiği mahsulleri hakiki değerinden daha düşkün bir fiatla ve vaktinden evvel satmasına ve muhtelif sebepler dolayısıyla alivire satışları müstahsil ve memleket aleyhine suistimal edilmesine mani olmaya çalışmaktır... Bu müsbet netice müstahsilin (gelirini) ve dolayısıyla alım kabiliyetini arttıracak gibi Zirai Kredi Kooperatiflerinin de kredi kaynaklarının seyyaliyetini temin etmiş bulunacaktır... Satış kooperatiflerinin ve birliklerinin muvaffakiyeti için ortakların: A — Mahsullerini alıcı piyasaların arzularına uygun kalite ve tipte yetiştirmeleri, B — Her senekî fiat temevvüçlerini nazarı dikkate almayarak müstekar ve devamlı mahreçlerin ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda mahsul elde edip satışa arzetmeleri, C — Birliğin de bu mahsulleri alıcıların arzularına göre satıştan evvel bazı ameliyata tabi tutarak satış için müsaid şartlarla hazırlaması icabeder.»

Tarım satış kooperatifleri ve birlikleri yasının gerekçesi, daha önce değindiğimiz, düşünsel tartışmalara da bir nokta koymakta, «devletin kooperatifleşmesi» ve «kooperatiflerin devletleşmesi» biçimlerinde iki uçta toplanan görüşlere karşı Kemalistlerin akılcı görüşünü belirlemektedir. Gerekçenin son bölümü bu konuya ilişkin olarak şu satırları kapsamaktadır:

«... «Zirai satış kooperatifleri ve birlikleri»: Her memlekette maateessüf revaç bulan bazı yanlış ve gayri ilmi telakkilerin tasavvur ettiği gibi «her iktisadi derde deva bir ilaç» değildir... Bu teşekküllerden tabii hizmetler bekliyebiliriz. Gayritabii ve gayrimümkün neticeler istenilirse: hem sukutu hayale uğranılır, hem de kooperatifçilik cereyanına mühlik bir darbe vurulmuş olur... Bu kanun layihasının teşkilini teklif ettiği zirai satış kooperatifleri ve birlikleri beynelmilel ticaretin bütün engellerini, zorluklarını ve «surproduction» buhranının zirai mahsuller için tevlid ettiği gayrimüsaid şartları bir anda ortadan kaldıracak bir kudrete maateessüf malik değildir. *Bu teşekküllerin gayeleri basittir, müstahsillerin malını, gayritabii tesirlerden kurtaracak en müsaid fiatlarla satabilmektir.»*

Mecliste yapılan görüşmeler sırasında söz alan Manisa milletvekili Refik İnce ve İzmir milletvekili Halil Mentşe, getirilen tasarının Parti prensiplerine uygun olduğunu belirtmişler, böyle bir yasanın memleket ekonomisi açısından çok yararlı olacağını belirtmişlerdir. Bu genel konuşmalardan sonra maddelere geçilmiş ve her madde uzun tartışmalar sonucu benimsenmiştir. Yasanın getirdiklerini kısaca şöyle özetliyoruz:

1. En az on çiftçi aralarında değişir sermayeli, değişir ortaklı tarım satış kooperatifi kurulabilir. Çiftçi olmayanlar, ticaret ve komisyonculukla uğraşanlar kooperatife giremez. Kooperatif kurulması için Ekonomi Bakanlığının onayı gereklidir ve aynı ürünün satışı için bir yerde birden çok satış kooperatifi kurulamaz.

2. En az üç tarım satış kooperatifi, satışını yaptıkları ürünlerin dışsatım ve piyasa merkezlerinde Ekonomi Bakanlığının onayı ile Birlik kurulabilir. Bir Birlik, birkaç ürünle birden uğraşabilir. (Bu maddenin ilk biçiminde Birliklerin dışsatım, o zaman ki terimle «çikat» merkezlerinde kurulabileceği belirtilmektedir. Tartışmalar sonucu bu terimin yerel piyasayı da kapsadığı belirtilmiştir.)

3. Kooperatif ve Birliklerin amacı şu şekilde saptanmıştır: Ortakların ürünlerine pazar ve alıcı bulmak, gerekirse, ürünleri işleyip satmak, fiat dalgalanmalarının önüne geçmek, aracılıları ortadan kaldırmak, ürünlerde standartlaşmaya gidip dışsatım olanaklarını arttırmak, ortakların gereksinim duyduğu araç ve gereçleri toplu olarak ve ucuz fiata vermek.

4. Kooperatifin işleyişini gösterecek olan ana mukavelename Ziraat Bankası tarafından hazırlanır, Ekonomi Bakanlığınca onaylanır ve Bakanlar Kurulunca kabul edilir.

5. Ortaklar, ürünlerin tamamını kooperatife, kooperatiflerde birliklere vermek zorundadırlar. Aksine davranan üye ve kooperatifler için cezai hükümler uygulanır. On seneden önce üyelikten ayrılanlar bir hak iddia edemezler.

6. Kooperatiflerin ve Birliklerin bütün işleri ve defterleri Ziraat Bankası'nın ve Ekonomi Bakanlığı'nın denetimi altındadır. Kooperatiflerin kredi işleri Ziraat Bankasınca görülür.

7. Yasanın 18. maddesine göre, tarım satış kooperatifleri Ziraat Bankası'ndan izin aldıktan sonra Ekonomi Bakanlığının gös-

tereceği bankalarla da kredi işlemlerinde bulunabilir. Görüşmeler sırasında İzmir milletvekili Halil Menteve, diğer bankaların alacakları faiz miktarının Ziraat Bankasınınkinden yüksek olabileceğini bu nedenle maddeye bunu açıklayacak bir fıkranın konulmasını önermiştir. Buna karşı söz alan İktisat Vekili Celal Bayar, Ziraat Bankası fonlarının her zaman yeterli olamayacağını, bu nedenle piyasa koşulları ile çalışan bankalardan da kredi alınabileceğini belirtmiştir. Görüşmeler sırasında açıkça belli olmamakla beraber, bu maddeden İş Bankası'nın karlı çıkacağı ortadadır. İş Bankası ise, o dönemde ticaret burjuvazisinin ve yeni yeni palazlanmaya başlayan sanayi burjuvazisinin kurumudur. Zaten bu iki burjuvaziyi kesin çizgilerle birbirinden ayırmak da olanaksızdır.)

8. Tarım Satış Kooperatifleri genel olarak İktisat Vekaletinin kesin bir denetimi altına alınmıştır. Yönetim kesiminde Vekaletin temsilcisi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra genel kurullarda alınan kararların da Vekaletin onayından geçmesi gerekmektedir. Vekalet isterse, genel kurulca alınmış kararları bozabilir. Yasa, bu haliyle üretici kesimin herhangi bir örgütlenme girişimini kolaylıkla önleyebilecek durumdadır. Yasanın sosyal politika anlayışı açısından önemli olan yanlarından birisidir bu.

9. Yasa ile kooperatiflere bazı resim, vergi ve harçlardan bağışıklıklar sağlanmıştır. İktisat Vekili, bu bağışıklıkların sanayicilere teşvik-i sanayi yasası ile sağlanan olanaklara benzer olarak verildiğini açıklamaktadır. Bu, aslında eşit olmayan güçler arasında kağıt üzerinde kalan bir eşitliktir. Çünkü, sanayicilere tanınan bağışıklıklar yanı sıra bazı özendirici önlemler de bulunmaktadır ve uygulanan politika esas itibariyle sanayiciler lehine olan bir politikasıdır.

Anlaşılacağı gibi, tarım satış kooperatiflerine ve birliklerine ilişkin 2834 sayılı yasa, özü itibariyle, kırsal kesimdeki sömürüyü sistematikleştirmeyi hedefleyen bir niteliktedir. Kırsal kesimden sanayie fon aktarımının bir sistematik içinde gerçekleştirmeye yöneliktir. Kapalı ekonominin dışarıdan müdahale ile kırılması sürecini hızlandırıcı ögeler barındırmaktadır. Köyü ve köylülüğü tam bir denetim altına alırken, olası toplumsal hareketlerin önlenmesi için de önlemler getirmektedir.

7. TARIM KREDİ KOOPERATİFLERİ YASASI :

29 Mayıs 1934 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından Meclis'e sevk edilen tarım kredi kooperatifleri yasası, ancak 4 Ekim 1935 tarihinde görüşülmeye başlanmıştır. Satış kooperatifine ilişkin yasanın önce hazırlanmış olmasına karşın, ondan sonra kabul edilmiş ve 2 Kasım 1935 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 1470 sayılı yasanın yerini alan 2836 sayılı yasanın gerekçesinde 1470 sayılı yasanın işlevlerini tam olarak yerine getiremediği belirtilmektedir. Gerekçenin önemli bir bölümü kredi kooperatifleri ile Ziraat Bankası arasındaki ilişkilerin açıklanmasına ayrılmıştır. Bu ilişkiler gözden geçirildiğinde, kooperatiflerin bütün yönleri ile Ziraat Bankası'nın denetimi altında buldukları görülecektir. Banka, kooperatiflere açılacak kredi hacmini tesbit etmekte, idare masraflarının miktarını belirlemekte, genel kurulca seçilecek idare heyetini «veto» etmeye, kooperatiflerin belli bir miktarın üstündeki paralarını denetlemeye yetkilidir. Bankanın diğer yetkileri yasa metninden daha da kolaylıkla görülmektedir.

Tamamı 33 madde olan yasanın getirdiği önemli hükümler şöyle sıralanabilir:

1. Yasada belirtilen hükümler çerçevesinde çiftçiler aralarında birleşerek tarım kredi kooperatifi kurabilirler. Tüccar ve komisyoncular kooperatiflere giremezler.

2. Kooperatiflerin kurulacağı yerler Ziraat Bankası'nın önerisi veya ilgililerin başvurusu üzerine Ekonomi Bakanlığınca belirlenir. Kooperatif kurulması için en az 30 ortağın bulunması gereklidir. Ortakların Ziraat Bankası'nca hazırlanacak ana mukavelenameyi imzalamasından sonra, bunun Banka ve Ekonomi Bakanlığınca onaylanmasıyla kooperatif faaliyete başlayabilir.

3. Sekiz sene ortaklık yapmadan kooperatiflerden ayrılanlar hiçbir hak iddia edemezler.

4. Tarım satış kooperatiflerine ortak olanlar kredi kooperatiflerine de ortak olmak zorundadırlar.

5. Kooperatiflere olan borcunu ödemeyenlerin ve kefillerin taşınır ve taşınmaz malları haczolunabilir. Bunlar gerekirse kooperatife kalır.

6. Kooperatifler, ortaklarının tohumluk, fidan, işçi ücretleri, gübre, araç-gereç gibi gereksinimlerini karşılamak için kredi açabilir. Kredinin sınırı Ekonomi Bakanlığının onayı ile Ziraat Bankası'nca belirlenir. Kredi kooperatiflerinin bulunduğu bir bölgede, Ziraat Bankası, kooperatif ortağı olmayanlara ancak maddi karşılık alarak kredi açabilir.

7. Kooperatiflerin ortaklarına verecekleri kredi faiz ve komisyonları, Ziraat Bankası'nın uyguladığı oranların üstünde olamaz. Tarım kredi kooperatifleri sadece Ziraat Bankasından kredi alabilirler. Kooperatifler, 300 liradan fazla olan paralarını Ziraat Bankasının herhangi bir merkez, şube, veya sandığına yatırmak zorundadır. Kuraklık, sel, dolu gibi doğal afetler durumunda ortakların borçları Ziraat Bankasının da onayı alınarak ertelenebilir.

8. Tarım kredi kooperatifleri bazı resim, vergi ve harçlardan bağıştıktır.

9. Ekonomi Bakanlığı uygun görürse, bir ekonomik bölgedeki kredi kooperatifleri Birlik haline dönüştürülebilir. Birlikler, Ziraat Bankası ile kooperatifler arasında yer alır. Ziraat Bankası, Birliğe, Birlik kooperatife kredi açar. Ödemeler tersi biçimde işler.

Birbiri ardına kabul edilen iki yasa ile, pazarlama olanakları olan tarım ürünlerinin, piyasadaki denetimleri sağlanmıştır. Yasalarla feodalizmin etkinliği kırılmaya çalışılırken, kaçınılmaz olarak ticaret ve sanayi burjuvazisine önemli çıkarlar sağlanmıştır.

8. 1930-1940 DÖNEMİ UYGULAMALARI :

Bu bölümde bir kaç alt başlık halinde devletin doğrudan işletmecisi olarak ekonomiye karıştığı 1930-1940 yıllarında kooperatiflerin niceliksel durumlarını ele almaya çalışacağız, Zaman zaman uluslararası karşılaştırmalarda da bulunacağız.

ÇİZELGE III
1919-1941 Yıllarında Tarım Kredi Kooperatifleri

<i>Yıllar</i>	<i>Kooperatif sayısı</i>	<i>Kooperatiflere bağlı olan köy sayısı</i>	<i>Kooperatiflere bağlı olan ortak sayısı</i>
1929	65	—	4.319
1930	191	558	20.170
1931	341	1.437	34.070
1932	590	2.345	52.733
1933	653	2.475	60.583
1934	661	2.550	63.936
1935	668	2.309	67.333
1936	568	2.368	61.716
1937	591	3.638	101.535
1938	586	3.847	114.383
1939	567	4.123	127.732
1940	543	4.437	138.126
1941	531	4.467	149.018

1929 yılı rakamları son üç ayın değerlerini göstermektedir. Kullanılan kaynaklarda kooperatiflere bağlı köy ve ortak sayıları arasında bazı farklar mevcuttur. Bu nedenle üç ayrı kaynak karşılaştırılarak, ortak olanlar alınmıştır. Değerler yılı sonu itibariyledir.

Kaynaklar : 100. Yılda T.C. Ziraat Bankası Kooperatifçilik Çalışmaları 1863-1963, s. 30.

Y. Saim Atasagun; Türkiye'de Zirai Kredi Kooperatifleri 1929-1938, ss. : 63-65.

Remzi Saka; Türkiye Kooperatifçilik Siyaseti, s. : 124.

A. Kurulan kooperatif sayısı, bağlı köyler ve ortaklar : Bu dönem boyunca faaliyette bulunan tarım kredi kooperatiflerine ilişkin sayısal veriler Çizelge III'de gösterilmiştir. Buradan anlaşılacağı gibi, tarım kredi kooperatiflerinin, dönem boyunca yeterli bir hız ile gelişme göstermediği ortadadır. Kooperatiflere bağlı köy ve ortak sayısı Türkiye toplamı içinde çok küçük bir yer tutmaktadır. Bunu bir örnekle açıklayalım: 1935 yılı sayımlarına göre Türkiye'deki toplam köy sayısı 34.876'dır. Toplam köy nüfusu ise 12.355.376'dır. Bu duruma göre kooperatifleşen köy sayısının top-

lama oranı % 6.6 olmaktadır. Toplam köy nüfusunun 5 milyon kadarının fiilen tarımda çalıştığı tahmin edilmektedir: buna göre kooperatifleşen köylülerin toplama oranı % 1.2 kadar olmaktadır. Bu oranların son derece düşük olduğu ortadadır. Yine 1935 yılında kooperatif ortaklarının tarımda çalışanlara oranı Çekoslovakya'da % 50.3, Hollanda'da % 35.4, Almanya'da % 20.6, Macaristan'da % 18.8, Yunanistan'da % 6.4 ve Bulgaristan'da % 4.7'dir. 1935 yılında çeşitli ülkelerdeki kooperatiflerin durumunu Çizelge IV'dan izleyebiliriz. Bu çizelge 1935 yılında Türkiye kooperatifçiliğinin dünya ölçeğinde durumunu yansıtır durumdadır.

ÇİZELGE IV
Seçilmiş Bazı Ülkelerde Kooperatifçilik

<i>Ülkeler</i>	<i>Kredi Kooperatifleri</i>	<i>Ortak</i>	<i>Ortalama Ortak Sayısı</i>	<i>Kooperatifleşme Oranı</i>
Japonya	12.006	4.030.000	34	27.4
Almanya	18.852	1.924.000	105	20.6
Çekoslovakya	6.152	1.348.327	219	50.3
Polonya	4.418	1.269.522	285	12.4
Fransa	10.695	564.314	53	7.3
Yugoslavya	4.280	453.160	105	19.7
Macaristan	1.010	383.000	379	18.8
İtalya	2.090	310.146	148	3.8
Hollanda	1.292	230.978	179	35.4
Finlandiya	1.355	138.915	102	12.5
Bulgaristan	1.177	115.000	98	4.7
Belçika	1.098	97.514	89	15.8
Yunanistan	2.912	95.000	32	6.4

Kaynak : Y. Saim Atasagun; Türkiye'de Ziraî Kredi Kooperatifleri 1929-1939, ss. : 113, 115.

Uluslararası bir karşılaştırma yapıldığı zaman Türkiye'de kooperatiflerin sayısının çok az olduğu ortadadır. Bunun yanı sıra mevcut kooperatiflerin birkaç yörede toplanmış olması dikkati çekicidir. 1932 yılında 590 kooperatifin 86'sı Bursa'da, 78'i İzmir'de bulunmaktadır. 1938 yılında ise, 586 kooperatifin 388'i Ege, Marmara,

Karadeniz bölgelerindeki 10 ilde toplanmıştır. (30) Genellikle bölgesel düzeyde bulunan kooperatifçilik, ayrıca ürün temelinde de çeşitlilik göstermemektedir, 1936 yılındaki 568 tarım kredi kooperatifinin 80'i tütün, 79'u fındık, 229'u hububat, 67'si üzüm üretimi alanlarında bulunmaktadır. Buna ilişkin veriler Çizelge V'den izlenebilir:

ÇİZELGE V
1936'da Kooperatiflerin Üretim Alanlarına Göre Dağılımı

<i>Üretim Alanı</i>	<i>Kooperatif</i>	<i>Ortak Sayısı</i>	<i>Bağlı Köy</i>
Tütün	80	10.599	383
Fındık	79	6.149	200
Üzüm	67	9.168	242
İncir	22	2.951	147
Zeytin	23	2.529	63
Pamuk	28	2.828	137
Hububat	229	23.419	1030
Diğerleri	40	4.073	166
<i>Toplam</i>	<i>568</i>	<i>61.716</i>	<i>2368</i>

Kaynak : Y. Saim Atasagun; Türkiye'de Ziraî Kredi Kooperatifleri 1929-1939, s. : 148.

Türkiye'de ilk tarım satış kooperatifleri birliği 1933 yılında Ege bölgesinde kurulmuştur. «Aydın Ziraî Satış Kooperatifi İttihadı» adını taşıyan bu birlik Aydın çevresindeki beş incir kooperatifiyle Ödemiş İncir Üreticileri Kooperatifi ve Alaşehir ve Salihli Üzüm Üreticileri Kooperatiflerince oluşturulmuştur. 1935 yılında 2834 sayılı yasanın çıkmasıyla, kooperatifler bir düzene sokulmuş, yasanın öngördüğü ana nizamnamenin 1937 yılında yayınlanması ile de satış kooperatiflerinin ve birliklerinin kurulması biraz ivme kazanmıştır. 1937 yılında Ege bölgesinde incir üretimi üzerine 6, üzüm üzerine 8, Iğdır'da pamuk üzerine 4, Uzunköprü'de meyve üzerine 1 olmak üzere toplam 19 tane tarım satış kooperatifi kurulmuş, 2 Birlik oluşturulmuştur. (31)

30) Y. S. Atasagun; *Türkiye'de Ziraî Kredi Kooperatifleri 1929 - 1939*, ss : 71-73.

31) Z. G. Mülayım; *Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik*, s : 267.

İzmir İncir Tarım Satış Kooperatifi Birliği, 1937 yılında 7 kooperatifte 2.683 ortağın katılması ile oluşturulmuştur. İzmir Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği de 1937 yılında 7 kooperatife bağlı 4.516 ortak tarafından kurulmuştur. Bu iki birliğe bağlı kooperatif sayısı 1940 yılında 24'e ulaşmıştır, yine aynı tarihte birliklere bağlı 11.974 ortak bulunmaktadır.

Çukurova Pamuk Tarım Satış Kooperatifler Birliği (Çukobirlik), 1940 yılında 3 kooperatife bağlı 3.340 ortak tarafından kurulmuştur.

Giresun Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 1938 yılında 5 kooperatif ve 1.902 ortak tarafından kurulmuş, 1940 yılında kooperatif sayısı 12, ortak sayısı 38.138 olmuştur.

1940 yılında kurulan Bursa Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 3 kooperatife bağlı 2.626 ortak tarafından oluşturulmuştur.

Uzunköprü Yaş Meyve ve Sebze Tarım Kooperatifleri Birliği 1936 yılında 192 ortaklı 2 kooperatif tarafından kurulmuştur. 1938 yılında kooperatif sayısı 3'e, ortak sayısı 381'e çıkmıştır.

Gaziantep Fıstık Tarım Satış Kooperatifi Birliği de 1940 yılında kurulmuştur.

4.445 ortak ve 4 kooperatif tarafından oluşturulan Iğdır Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin ortak sayısı 1940 yılında 4.666'ya çıkmış, buna karşılık kooperatif sayısı 3'e inmiştir.

Hasankeyf Tütün Tarım Satış Kooperatifi 1938 yılında 234 ortakla kurulmuştur. Ortak sayısı 1940 yılında 264 olmuştur. (32)

Buradaki bilgilerden, tarım satış kooperatiflerinin gelişmesinin kredi kooperatiflerine oranla daha ağır olduğu görülmektedir. Satış kooperatifleri de belirli bölgelerde ve belli ürünler üzerine yoğunlaşmıştır.

B. Krediler: Gerek 1929, gerekse 1935 tarihli yasalar kooperatiflerin finansmanı konusunda genel olarak Ziraat Bankasını yetkili kıl-

-
- 32) Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri üzerine bilgi için bkz :
Z. Gökalp Mülayim; *Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik*, ss : 266-302.
Remzi Saka; *Türkiye Kooperatifçilik Siyaseti*, ss : 61-79.
İhsan Gürsan; *Türkiye'de Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri*,
ss : 69-71.
Nurettin Hazar; *Türkiye'de Tarım Satış Kooperatifleri*, ss : 8-9.
Remzi Saka; *Fındık Bahçelerinde Kooperatif*, ss : 82-83.

mıştır. Kooperatiflerin ortaklarına verdiği kredinin büyük bir bölümü Ziraat Bankasından sağlanan olanaklarla karşılanmaktadır. Bunun dışında ayrıca, kooperatif ana paraları, bağışlar, gelirler ve diğer kaynaklardan sağlanan paralar da kredi olarak kullanılabilir. Bazı özel durumlarda kooperatiflerin kendi özel mali kurumlarını oluşturdukları da görülmektedir. (33)

Çizelge VI'da kredi kooperatiflerinin 1930-1938 yılları arasında ortaklarına verdiği kredi miktarı görülmektedir.

Kredi miktarı ve ortak sayısı gözönüne alındığında kişi başına yılda 140-170 liralık bir kredinin düştüğü görülmektedir. Ancak bu ortalama bir değerdir, bir başka deyişle, örgütlü köylünün bile yeterli kredi bulamadığı söylenebilir.

ÇİZELGE VI
Kooperatiflerin Açtığı Krediler
(1.000 TL. olarak)

<i>Yıllar</i>	<i>Kredi Tutarı</i>
1930	3.465
1931	7.563
1932	12.509
1933	14.628
1934	16.497
1935	18.388
1936	17.816
1937	20.190
1938	22.776

Kaynaklar : T. C. Ziraat Bankası 1888-1938, s. : 80.

Y. S. Atasagun; Türkiye'de Ziraî Kredi Kooperatifleri 1929-1939, s. : 69.

33) Bunun en iyi örneği Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı'nın girişimleridir. Milli Aydın Bankası'nın desteği ile kurulan Ortaklık, tarım satış kooperatifleri biçimine bürünürken 6 önemli merkezde kredi kooperatifleri de oluşturmuştur. İtibar Bankaları olarak adlandırılan bu kurumlar, Milli Aydın Bankası'ndan aldıkları kredileri ortaklarına aktarmışlardır. Bir diğer örnek olarak Manisa Bağcılar Bankası verilebilir. Banka, yöredeki bütün ekicilere kredi vermiştir.

Y. S. Atasagun; Türkiye'de Ziraî Borçlanma ve Ziraî Kredi Politikası, s. : 141.

Y. S. Atasagun; Türkiye'de Ziraî Kredi Kooperatifleri 1929-1939, s. : 18

Kredi alan ortaklar genellikle aldıklarının % 40 kadarını ödemektedir. Bu durum, köylünün aldığı krediyi üretken olarak kullanmadığını göstermeye yeter. Kooperatiflerin ortaklarına verdikleri kredilerin % 70 kadarının kaynağı Ziraat Bankasıdır. (34)

Ziraat Bankası'nın yanısıra, şeker şirketleri, Tekel idaresi gibi bazı kurumlarda köylülere kredi temin etmektedir. Ancak bunların toplam içindeki payı oldukça düşüktür. (35)

Tarım Satış Kooperatiflerinin finansman kaynağı da Ziraat Bankasıdır. Banka, satış kooperatiflerine 1937 yılında 2.3 milyon lira kredi vermiştir. Kredi miktarı 1938 yılında 3.8, 1939 yılında 9.9 ve 1940 yılında 16.3 milyon liraya ulaşmıştır. Satış Kooperatiflerine açılan krediler mal mukabili olduğu için kesin bir garantisi bulunmaktadır. Bu da bankanın kredi açmasını kolaylaştıran bir olgudur. (36)

C. Kooperatiflerin Sermayesi : Kooperatif sermayeleri taahhüt edilmiş sermayenin ödenmiş bölümünden ve ihtiyatlardan oluşmaktadır. 1929 yılında toplam 680 bin lira olan taahhüt edilmiş sermayenin 146 bini ödenmiş durumdaydı, aynı yıl ihtiyatlar ise 23 bin lirayı buluyordu. Taahhüt edilen sermaye miktarı 1935 yılında 7,5 milyon lirayı, 1938 yılında ise 4.1 milyon lirayı bulmuştur. Ödenmiş sermaye miktarı ise aynı yıllarda 3.8 ve 2.5 milyon liradır. Belirtilen yıllarda ihtiyat sermayeleri 843 bin ve 1.5 milyon lira olmuştur. 1936 yılı sonrası Türkiye'de kooperatifçilik açısından bir dalgalanma dönemidir. Yeni yasanın çıkmasıyla, kapanan, birleşen kooperatifler nedeniyle bu yılda gerek kooperatif sayısında, gerekse kooperatiflere ilişkin diğer konularda, önceki yıllarda görülen normal gelişmelerden sapmalar görülmektedir.

34) Ziraat Bankası kredi kooperatiflerine 1930 yılında 2.4, 1931 yılında 3.3, 1935'de 8.2 ve 1937'de 17.8 milyon lira kredi açmıştır. Geniş bilgi için bkz :

T.C. Ziraat Bankası 1888-1938, s : 81.

35) Y. S. Atasagun; *Türkiye'de Ziraî Borçlanma ve Ziraî Kredi Politikası*, ss : 141, 156.

36) Y. S. Atasagun; *Türkiye'de Ziraî Borçlanma ve Ziraî Kredi Politikası*, ss : 283-284.

9. KISA BİR DEĞERLENDİRME :

Türkiye küçük burjuvazisi, doğunun mistik devlet anlayışı içinden ve Batının eylemlerle dolu çalkantılı günlerinde doğmuştur. Bir yandan «kerim devlet»i savunur, öte yandan, kendini eylemci öncü olarak görür. Bir avuç gözüpek «yurtsever»in başlattığı, sonu daha ilk günden belli olan «Genç Osmanlı» hareketi ilk büyük adım sayılabilir. Sonra, Makedonya dağlarından başlayıp, Bab-ı Ali baskınıyla sonuçlanan İttihat ve Terakki hareketi gelir. Hareketin önderleri, bir yol belirlerler. Bu yol önce ticaretin ardından sanayiın ulusallaştırılmasıdır. İç dinamikleri pek dikkate almayan, Batıyı biçimsel olarak örnekleyen bir modeldir bu. İttihat ve Terakki, modelin ilk aşamasını uygulamaya kor. Ama, günün koşulları hem İttihat ve Terakki'yi, hem de Osmanlı İmparatorluğunu tarih sahnesinden siler süpürür.

Aynı düşünceyle yetişen bir diğer kadro, emperyalizme karşı verdiği sıcak savaştan sonra, siyasal düzeyde ulusal bağımsızlığı elde eder. Ekonomik bağımsızlık için öngörülen model İttihat ve Terakki modelinin benzeridir. Bir başka zaman ve bir başka mekanda yinelenmeye çalışılan bir model. Devletin koruyuculuğu altında özel girişim yoluyla bir gelişme çizgisi düşünülür. Yine önce ticaret, sonra sanayi ulusallaştırılacaktır. Ve bu çizgi 1940'lara kadar izlenir.

Atılan adımlar kapalı ekonominin kırılması, pazar ekonomisinin hakim kılınması amacına yöneliktir. Ticareti hızlandırıcı önlemler alınır. Sanayi için ilk girişimlerde bulunulur. 1930'lara kadar geçen yıllarda kırsal kesime oldukça planlı bir şekilde yaklaşılr. Köye büyük miktarda traktör sokulur. Aynı işlemleri ortadan kaldıracak para ekonomisini geçerli hale getirecek uygulamalara girişilir. Aşarın kaldırılması, medeni kanunun çıkarılması, kadastro işlemlerine başlanması bir kaç örnek sadece. 1930'lara doğru dünya ekonomisinin içinde bulunduğu durumunda etkisiyle yeni bir sürece girilir. Bu noktadan sonra, devlet bir işletmeci olarak doğrudan doğruya ekonominin içine girmiştir. Büyük dünya buhranının Türkiye'de ilk etkisi de paranın değerinin düşmesi olur. 1919 yılında 381 kuruş olan İngiliz lirası 1930'da 1.032 kuruşa çıkar. 1928'de büyük bir kuraklık geçiren tarım, bunalım içindedir. Köylü kırılmaktadır. Buna, özellikle dışsatım ürünlerinin fiatlarındaki düşmelerde eklenince köylü tam bir yoksulluk sürecine girer.

Bu arada vergiler arttırılır. (37) Ama, bir sosyal politika önlemi olarak kooperatifçilik yasasının çıkarılması da gündeme getirilir. Aslında bu yasa iki yönlüdür. Tarımsal kesimin sıkıntıdan bir ölçüde kurtulması, sosyal patlamayı engelleyecektir. Öte yandan, ticaret burjuvazisi ve sanayi burjuvazisi «tatlı kârlar» sağlayacaktır. 1935'e kadar geçen yıllarda köy ve köylü nerede ise «unutulur». Bu arada aydınlar, köyün dışında kooperatifçilik üzerine «büyük» tartışmalara girmiş durumdadır. Bu tartışmaların bir ucu faşizmin benimsenmesine kadar varır. Ve bu tartışmalar yapılırken, yoksul köylü ya toprağını elden çıkartmaktadır, ya da son derece geri bir teknoloji ile üretimde bulunmaktadır. (38) Büyük buhranın etkisini kaybetmeye başladığı günlerde kırsal kesim tekrar gündeme gelir. İki yasa birden çıkartılır. Amaç yine eskiden olduğu gibi ikilidir. Hem sosyal çalkantı olasılıklarını ortadan kaldırmak veya azaltmak, hem de uygulanan iki sanayi planı sonucu ortaya çıkan «eserler»e girdi ve sanayi ürünleri için kırsal kesimde pazar olanakları sağlamak. Ancak, araya II. paylaşım savaşının girmesi, köylülüğü «nispi bir refaha kavuşma» olanaklarından mahrum kılar. Köylülük yine eski yerine itilir.

37) Eski bir milletvekili şunları yazmaktadır : «Dünyanın geçirdiği iktisadi buhran içinde Türkiye'nin de mücadelede bulunduğu mali müşkülâtı her Türk şiddetli olarak duyuyor. Büyük mali buhranlar bütçe açığı ile başlar ve devletler için de bütçe açığını kapatmak birinci hedef olur. Türkiye bütçe açığını kapatmak için ilk yapılacak tedbirini aldı. Bu tedbir vergilerin tezyididir. Vergiler vasatı çeyrek nisbetinde artmıştır.»

T. Ekrem; *İktisadi Buhran Hakkında Düşüncelerim ve Gördüğüm Çare*, s : 3.

38) Araştırmacı Yahya Kanbolat, 1934-1938 yıllarında Türkiye ziraatinde bir toprak temerküzü olduğunu belirtmektedir. Geçim zorlukları, miras gibi olaylarla sürekli olarak bölünen toprak, işlemeye yetersiz halle gelince elden çıkarılmaktadır. Satılan toprağın alıcıları ise genellikle aynı kişilerdir. Bir başka deyişle, bir yandan sürekli bir toprak parçalanması varken, bunun bir sonucu olarak da toprak temerküzü olmaktadır. Kanbolat, 1934 yılında işlenen arazinin % 86.4'ünün ortalama 60 dönüm olan toprak parçalarından oluştuğunu, buna karşılık % 3.7'sinin ise ortalama 15 bin dönüm olan mülklerden meydana geldiğini belirtmektedir. Bu konuya ilişkin olarak, geniş bilgi için bkz : Yahya Kanbolat; *Türkiye Ziraatinde Bünye Değişikliği*, ss : 2-13.

Kısaca söylemek gerekirse, 1930-1940 yılları, Türkiye'de ilkel birikimin büyük bir hızla sağlandığı bir dönem olmuştur. Sanayi için gerekli fonlar, bu yıllarda köyden, köylüden sağlanmıştır. İleriki yıllarda etkinlik kazanacak olan kapitalist tarım işletmelerinin temeli bu yıllarda atılmıştır. Kooperatifçilik adına yapılan girişimler özü itibariyle aracı, büyük tüccar ve sanayicilere yaramıştır. Mayıs 1935 C.H.P. Büyük Kurultayında alınan kooperatifçiliğin geliştirilmesi, tefecilere karşı çıkılması gibi kararlar kağıt üzerinde kalmıştır. (39)«Bu memleketin hakiki sahibi, efendisi, hakikaten müstahsil olan köylüdür» ya da «Köy, bütün gıda ve hammadde-lerimizin kaynağı. Köy, en büyük ihracatçı. Köy, en büyük ve en sağlam müşteri. Köy, ordumuzun temeli. Köy, kısaca Türkiye» gibi «mitleştirmeler» (40) köy ve köylü için birşey getirmemiş, toplumsal yeniden üretim sürecinin yükü önemli ölçüde köyün ve köylünün sırtına yüklenmiştir. 1930-1940 döneminin kooperatifçiliği, esas itibariyle, köye ve köylülüğe yönelik olmayan, toplumsal olayları önlemeye veya geciktirmeye çabalayan bir kooperatifçilik olarak kalmıştır.

39) Cumhuriyet Halk Partisi'nin Büyük Kurultay'ında programda yapılan değişiklik ile, kredi işlerine önem verileceği, işlemlerin kolaylaştırılacağı, küçük çiftçilere gereksinimleri kadar kredi temin edileceği, Kooperatifçiliğin Parti'nin ana prensiplerinden olduğu karara bağlanmıştır.

40) Bu tür yaklaşımların bir örnek derlemesi için bkz :

Selahattin Kandemir; *Köy Kalkınması Hakkında Rapor*, ss : 12-16.

K A Y N A K Ç A :

1. Y. Saim Atasagun; *Türkiye'de Ziraî Borçlanma ve Ziraî Kredi Politikası*, İstanbul, 1943.
2. Y. Saim Atasagun; *Türkiye'de Ziraî Kredi Kooperatifleri 1929 - 1939*, İstanbul, 1940.
3. Ş. Süreyya Aydemir; «Ziraî Vergilerimiz», 1931 I. Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, c : 2 içinde.
4. Korkut Boratav; *Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek yay. İstanbul, 1974
5. T. Ekrem; *İktisadî Buhran Hakkında Düşüncelerim ve Gördüğüm Çare*, İstanbul, 1932
6. İhsan Gürsan; «Türkiye'de Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri», *Yüzüncü Yılda Tarım Kooperatifçiliğimiz* içinde.
7. Ş. Raşit Hatipoğlu; *Türkiye'de Ziraî Buhran*, Yüksek Ziraat Enstitüsü yay. Ankara, 1936
8. Hacızade Mirza; «Ziraat Teşkilâtı», 1931 I. Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, c : 2 içinde
9. G. Haupt - P. Dumont; *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler*, Gözlem yay. İstanbul, 1977
10. Nurettin Hazar; *Kooperatifçilik Tarihi*, Tarım Kredi Kooperatifleri Yardımlaşma Birliği yay. Ankara, 1970
11. Nurettin Hazar; *Türkiye'de Tarım Satış Kooperatifleri*, Ziraat Bankası yay. Ankara, 1961
12. Suphi Nuri İleri; *Devletçilik ve Kooperatifçilik*, Türk İktisatçılar Cemiyeti yay. İstanbul, 1932
13. Suphi Nuri İleri; *Kooperativler - (Kooperatifler)*, Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu yay. İstanbul, 1945
14. Selahattin Kandemir; *Köy Kalkınması Hakkında Rapor*, Ziraat Vekâleti I. Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi yay. Ankara, 1938
15. Yahya Kanbolat; *Türkiye Ziraatinde Bünye Değişikliği*, Siyasal Bilgiler Fakültesi - Maliye Enstitüsü yay. Ankara, 1963
16. Ziya Gökalp Mülayim; *Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik*, Bilgi yay. Ankara, 1975
17. Muhittin; «Kooperatifçilik ve Devletçilik», *Türk Kooperatifçisi* No. 31, Mart 1933

18. Muhittin; «Ziraatte Kooperatif», 1931 I. Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, c : 2 içinde.
19. Muhittin; «Halk İktisadiyatında Teşkilât İhtiyacı», *Türk Kooperatifçisi*, No. 27, Teşrinisani, 1932
20. A. Gündüz Ökçün; *Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir*, Siyasal Bilgiler Fakültesi yay. Ankara, 1971
21. Remzi Saka; *Fındık Bahçelerinde Kooperatif*, İstanbul, 1938
22. Remzi Saka; *Türkiye Kooperatifçilik Siyaseti*, İstanbul, 1943
23. C. Nasuhi Savran; *Kooperatifçilik, Kollektifçilik ve Devletçilik Üzerine 9 Yazı*, Ankara, 1935
24. C. Nasuhi (Savran); «Zirai Kooperatifçiliğimiz», 1931 I. Ziraat İhtisas Raporları, c : 2 içinde.
25. M. Zeki Sofuoğlu; «Türk Kooperatifçiliğinin Yüzüncü Yılı ve Tarım Kooperatiflerimiz», *Yüzüncü Yılda Tarım Kooperatifçiliğimiz* içinde.
26. İsmail Hüsrev (Tökin); «Köyün Hangi Tip Kooperatife İhtiyacı Var?», 1931 I. Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, c : 2 içinde.
27. İsmail Hüsrev (Tökin); «İmal Kooperatifleri», *Halk Dergisi*, No. 22 8. Temmuz. 1929'dan aktaran Milliyet, 2. Kasım. 1972
28. İsmail Hüsrev (Tökin); «Köy Kooperatifleri ve İktisadi Rollerini», *Türk Kooperatifçisi*, No. 5, Temmuz, 1930
29. Vedat Nedim (Tör); «Fındıkta Devlet Kooperatifi», *Kadro*, No. 9, Eylül, 1932
30. Mennan Yiğiter; «Ege'de Kooperatifçiliğin Doğuşu», *Yüzüncü Yılda Tarım Kooperatifçiliğimiz*, içinde.
31. *100. Yılda T.C. Ziraat Bankası Kooperatifçilik Çalışmaları 1863-1963*, Ziraat Bankası yay. İstanbul, 1964
32. *Yüzüncü Yılda Tarım Kooperatifçiliğimiz*, Ziraat Bankası yay. İstanbul, 1964
33. *Yüzyıllık Teşkilâtlı Zirai Kredi*, Ziraat Bankası yay. Ankara, 1964
34. *T.C. Ziraat Bankası 1888-1938*, Ziraat Bankası yay. Ankara, 1938
35. *1931 I. Ziraat Kongresi İhtisas Raporları*, 2 cilt, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, İstanbul, 1931
36. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 1929 ve 1935 Yılı Ciltleri.